

HERNÁDI MÁRIA (1974) Piliscsaba

HERNÁDI MÁRIA

A szódásparipa és a táltos

A ló Nemes Nagy Ágnes költészetében

A Nemes Nagy-líra motívumrendszerének legfontosabb állatfigurái a madár és a ló: előbbi a fával, utóbbi az anygallal alkot szimbolikus egységet. Míg a madár többnyire a mindenkori másikat s a vele való kapcsolatot jeleníti meg metaforikusan, a ló a versekben megszólaló énhöz tartozik, tehát intrapszichés viszonyt modellez. Míg a fához a szemlélő ember lép oda, a madarak és az angyalok pedig az emberhez érkeznek küldöttként – majd ugyanolyan gyorsan és váratlanul el is tűnhetnek mellőle –, a ló az a lény ebben a lírában, amely stabilan ott van, és ott is marad a lovasa mellett, mint valami eredendően hozzá tartozó.

Nemes Nagy Ágnes költészetében a *Napforduló* kötettől kezdve kerülnek előtérbe ezek a közvetítő lények – a ló azonban már az egészen korai versekben is feltűnik. A költő által nem publikált, fiatalkori versek között két olyan költeményt találunk, amely ezt az állatot s a lírai én hozzá fűződő viszonyát ábrázolja: ezek az 1942-es *Lovamhoz* és az 1946-os *Lovam*. Mindkét vers címében személyjel hangsúlyozza, hogy nem általában a lóról, hanem a beszélő saját állatáról van szó, amelyről a *Lovamhoz* első versszakja portrét ad, s el is nevezi. A tárgyiasan plasztikus jellemzésben a fény, az életerő, a nemes, de nem a származásból fakadó szépség kerül előtérbe, az anyagok közül pedig az egyszerű szilárd és rugalmas fém, a patinás bronz:

*Pej vagy – a családod nem hivalkodó –
de mégis szép, nemesformájú félvér,
fényes vagy, mint a görög bronzlovak
és bőröd lüktet orrodon az érnél.*

A neved Ábris.¹

A vallásalapító bibliai pásztor-ősatya, Ábrahám beceneveként szolgáló „Ábris” ugyanazt az eredeti visszanyúló ősiséget hangsúlyozza, mint a „görög bronzlovak”. A második versszakban tűnik fel a hajnali útrakelés képe, amely a további versekben is fontos attribútumként jelenik meg az állat mellett. A görög mitológiában a ló szoláris szimbólum: Apollón Nap-szekerét húzza, vagy Aurora küldöttként a hajnal, a Nap érkezését jelzi,² a versekben pedig a kezdet, az újrakezdés, a megújulás és újjászületés jelenségeit hordozza.³

A második versszakban a lóhoz rendelve megjelenik a csizmával jelzett férfilét, amely itt a vágyott szabadság, önrendelkezés és autonómia kifejezője: „Én a kedvedért / csizmába járnék mindig, férfimódra”. Az idézet igen fontos szava a „mindig”: jelzi az útrakelésre való folytonos készenlétet. A vers további részében ugyan elhangoznak konkrét helymeghatározások, mégis világossá válik, hogy a lovaglás célja nem a valahová történő eljutás, hanem maga az úton lét: „futni veled megállástalan”. A hajnalon kívül utalás történik a versben az út irányára is:

*S szeretném, Ábris, karcsú, szép nyakad
egy alkonyatkor átölelni lágyan,
és futni veled megállástalan
előttünk nyúló árnyékunk nyomában.*

Az alkonyati lovaglás kelet felé tart, ami a hajnalhoz hasonlóan jelképezi a kezdetet és az újjászületést. A ló mint az embert szállító hatásjóság szimbolikus magában hordozza a megtett, illetve az elkövetkező utat: ennek az útnak a tudását, az út során szerzett tapasztalatokat, és az út megtételéhez szükséges erőt. Már itt körvonalazódik az állathoz kapcsolódó azon jelentés, amely

a vers végére világossá válik: a ló a személyiség belső erőforrása, olyan középpont, ahonnan a megújulás fakadhat.

A harmadik versszaktól kezdődően a lóval való kapcsolat kerül előtérbe. Mivel az állat hátán hordozza az embert, folyamatos testi kontaktus van közöttük: egy testként mozognak, ellentétben e lírai világ fáival, madaraival és angyalaival, akikkel a találkozás vagy időleges, vagy pedig kényszerű és félelmetes „összenöttség”, mint a *Madár* vagy *A remete (A hindu énekekből)* című versekben. A lóval való együttlét ezzel szemben magától értetődő, természetes és tartós állapot, habár ezzel együtt mindig vágyott lehetőségként tűnik fel, olyannyira, hogy az út értelmévé ebben a versben maga az együttlét válik: „S szeretném Ábris, karcsú, szép nyakad / egy alkonyatkor átölelni lágyan”, „Szeretlek Ábris!”, „Figyeld csak, Ábris” – olvashatjuk a harmadik, negyedik és ötödik versszak felütésében.

Mivel maga az együttlétben töltött út a lényeges, a versben sem az út kezdőpontja, sem a végpontja nem megnevezett. A helységnevek (Dabóc, Erdőd) és a nagyapa házára tett utalás arra enged következtetni, hogy Ugocsa megyében járunk, ahonnan Nemes Nagy Ágnes családja származott. Az utazás azonban nem a múltba visz, hanem belső tájakon át az eredet, az eredendő teljesség felé. A lovaglás utolsó megemlített állomása a megvilágosodást jelképező tisztás: „tisztásra érünk, s elcsodálkozom, / hogy hófehér lett homlokod a holdtól”. A holdtól fehér homlok a magyar népmesék univerzális segítő figuráját, a csillagos homlokú, világító szőrű táltos paripát idézi fel.

A mesei segítő szerepében lévő táltos Jankovics Marcell szavával élve „a »hős« ikerfivére. Életciklusa és pályáíve a »hősével« megegyezik”,⁴ sőt funkcionálisan azonos a hőssel.⁵ A mesekutató Boldizsár Ildikó szerint „a táltos a belső erőközpontunkat szimbolizálja, amit a pszichológia Jung nyomán »Selbst«-ként, »Self«-ként ír le (»ősváló«, a személyiség állandó növekedését és érését szabályozó felelős központ, a kollektív tudattalan belső rendezője).”⁶ Jung szerint a személyiségnek ez a „mélymagja”, az ún. „mély-én”⁷ az ember érett és bölcs változatának is tekinthető,⁸ amely meghatározza belső növekedése és fejlődése irányát. Ezért egyrészt egész életünkben úton vagyunk saját „mélymagunk” felé, másrészt az mindvégig kísér és segítőként támogat bennünket a maga teljesebb bölcsességével. Az „ősváló” az a legbelsőbb pontja a személyiségnek, ahol az a leginkább azonos önmagával, s amely ezért egyszerre a legmélyebb eredete és a megújulása forrása.

Azt, hogy a Nemes Nagy Ágnes-líra lovai a mesei táltoslovat idézik fel, intrapszichés szinten pedig a mélymaghoz fűződő viszonyt ábrázolják, alátámasztja az is, hogy az utolsó versszakban a lírai én Ábris lovát a szíve helyén érzi magában:

*Most ágyban fekszem és rád gondolok,
és arra is, hogy amióta hordtál
úgy érzem: mélyen, bordám közt dobogsz
Ábris lovam, aki sohase voltál.*

A népmesével dolgozó terápiás gyakorlat szerint a táltost „mindenki abban a testrészben találja meg, ahol aktuálisan a legnagyobb erő van, vagy – ha a táltost legyengült állapotban látja – ahol éppen szükség lenne egy kis megerősítésre. A gyerekek a kezükben és a lábukban érzik leggyakrabban, a racionális emberek a fejükben, a gyermekáldásra vágyakozók a méhükben, sokan pedig a szívükben”⁹ – írja Boldizsár Ildikó. A „sohase voltál” mondat lesz a vers csattanója, amely egyértelművé teszi, hogy nem fizikai értelemben létező, konkrét hátsalóról van szó, hanem belső lényről. Ez a fiatalkori költemény tehát úgy is értelmezhető, mint a „belső táltosló” intuitív felfedezése.

Azt, hogy ez a táltosló nemcsak egy rejtett erőközpont, hanem védelmet és végső, elbirtokolhatatlan menedéket is jelent annak számára, akit hordoz, a négy évvel később íródott *Lovam* című vers teszi egyértelművé. A költemény erős kontrasztra épül: az első két versszak szorongatott létállapotára a vers további három versszaka ad megnyugvást hozó választ – a ló alakján keresztül. A jambikus lüktetés és a páros sorok rövidege is fokozza a szöveg drámaiságát. Az első versszak külön mondatban álló felütésére („Keresnek”) a harmadik versszak ugyanígy egyszavas felütése ad választ: „Hiába.” Ez az utóbbi szó húzza meg a fenyegetett és a megmenekült létállapot határvonalát a versben.

KECSKÉS PÉTER, Apeiron XIII., 2018

KECSKÉS PÉTER, Apeiron XV., 2018

A négy évvel korábbi költeményhez képest a versnyelv érezhetően sűrítettebb. Az első versszak konkrét, testi cselekvésre utaló igéi (vés, feltúr, túvel feszít) elvont tartalmakat kifejező főnevekhez járulva hozzák létre az elvont és az érzékletes tárgyias egységét:

*Keresnek. Vésik nappalom,
feltúrják estemet.
Léteimből mint egy osztrigát,
túvel feszítenek.*

A lírai én életidejét, önazonosságát veszélyeztetik a meg nem nevezett, a múltból rémképként és kísértetként felbukkanó alakok:

*Fülem mögött zizzenek és
ujjuk hajamba kap,
s a szekrényből mint holttetem,
nyakambaomlanak.*

A vers további részében is nagyon sok a testrésze utaló főnév, ezek hangsúlyos helyen, többnyire a versszakok, illetve verssorok élén jelennek meg. A már-már testi kínként megélt szorongatásra ugyancsak testi, „zsigeri” megkönnyebbülésként érkezik a feloldás. A harmadik versszakban a ló szívhangot idéző „dobogása” lefelé hívja az itt is csizmában megjelenő lírai ént:

*Hiába. Lent dobog lovam,
és hangja hallatán
a csigalépcső megremeg,
s felbűg csizmán nyomán.*

A csigalépcső „bűgása” a csigaház hangját idézi, a csigaház járatán való lefelé haladás pedig egyszerre utal a lélekben való mélyebbre szállásra és egy belső születés folyamatának megindulására.¹⁰ Amint a ló és lovas teste érintkezik, a ló hirtelen nekilóduló mozgása repülésre emlékeztet: „két lábra nyúlik, s mint a nyíl, surrogva pattan el”. Fontos szerepet kap már itt is a ló lába, amely a verset indító megrekedt, tehetetlen állapotból egy pillanat töredéke alatt robbantja ki a változást, a mozgást, a cselekvést, s mutatja a bajból kivezető utat, amely mind ez ideig láthatatlan volt. Ló és lovasa úgy távoznak a kísértetek és rémségek helyéről, mint a mesékben a tálto és a hős a lovat fogva tartó boszorkány házából. Az utolsó versszak képei nem hagynak kétséget afelől, hogy az útitársak végleg maguk mögött hagyták a veszélyt is és a félelmet is:

*Fülemnél gyenge ág sívít,
a fűben semmi nyom,
s a hajnal hűvös cseppje fut
mezítlén arcomon.*

A versben másodszer említett testrész, a fül a figyelemre és éberségre utal, a hajnali harmat a kezdetre és megújulásra, az arc mezítlensége pedig a védtelenségre és a nyíltságra egyszerre, amely a félelem nélküli belső szabadság jelképe lesz. A „fűben semmi nyom” mondat jelzi, hogy az útitársak nyomtalanul tűntek el: olyan helyre távoztak, ahová nem vezet nyom. Utalhat ez a verssor a tálto repülésére, illetve arra is, hogy – az előző vers Ábrisához hasonlóan – ez a ló sem fizikai értelemben létezik. A lóval való elrepülés a mélymaga való visszahúzódot is jelentheti, ahol a szorongatásokból menekülő én teljes védettséget talál.¹¹

A fiatalkori versekben tehát végső menedéket jelent a ló: sérthetetlen erőket a lélek legmélyebb pontján, amelyekhez nem férhet hozzá a külvilág kisajátító s végső soron pusztító szándéka. A tehetetlen és veszélyeztetett bezártság állapotából mindkét versben a ló vezeti ki a beszélőt, neki köszönhetően nyílik meg a horizont: a lélek eredendő tágassága és szabadsága, illetve a kezdet és az újjá-zületés, amelyet az ugyancsak mindkét versben megjelenő hajnal, s a hajnali lovaglás képe jelez.

Az ötvenes években, a *Szárazvillám* kötet keletkezésének idején a ló a költői mesterséggel kapcsolatos, ars poetikus versekben tűnik fel, így mitologikus jelentései közül elsősorban a költői ihletet és alkotóerőt jelképező Pegazus kerül előtérbe. Az említett kötetet záró két versben (*A képekről, Viadal*) a ló a költői kép jelölője lesz, a lovaglás pedig a képek költői megformálását jelenti.

*Hogy szerettem a képeket!
Istenem, mennyire szerettem,
ha ott fújtattak körülöttem,
horkoltak, ideges lovak –
Befogtam őket s rajta csak!
Hogy dobtam közibük a gyeplőt,
s ha az egész már szinte feldőlt,
akkor kaptam utána gyorsan,
feszítettem és visszafogtam,
feszítettem és visszafogtam,
a vágta és a fékezés
két gyönyörével két karomban.*

– olvashatjuk *A képekről* című versben, a *Viadal* felütése pedig arra utal – ahogy ez a bevezetésben már említésre került –, hogy a költői kép jelölőjeként szereplő ló a földit, a maradandót és stabil jelenti. A kép alábbi meghatározása az objektív líra kulcsfogalmát, a – fizikai értelemben létező, megfogható – tárgyat is felidézi:

*A két marokkal körbefoghatót,
Az állandót – a képeket szerettem;
Az elevent és mégsem elmulót,
A rezdülőt és mégis rendületlent.
Lábak, lovak, pompásan mozdulók,
Szüntelen dobogtak életemben,
S velük próbáltam minden kaptatót
A páncél-fényű, éji félelemben.*

Ahogy a *Lovamhoz* című versben, a ló itt is a félelemmel szembeszegülő belső erőre utal, ez az erő azonban a költői képpel, a tárggyal és a költői mesterséggel azonosítódik itt, jelentése tehát behatároltabb, mint a korai költészetben.

A két vers kompozíciója kétszatos, ellentétre épül, amelynek két pólusát egy-egy versszak ábrázolja. Az ellentétes pólusok időben egymás után következő két létállapotot jeleznek. A versek második versszakában a képekhez, a költői mesterséghez való viszony radikálisan átalakul. *A képekről* című vers gyönyörrel vágató lírai éneke így beszél erről a változásról:

*Ma hátat fordítok nekik.
Rugdalom a tér köveit.
S csak izmom rezdül meg a zajra,
mikor egy-egy mögém kerül,
s inas fejét vállamra hajtja.*

A ló néma, semmit sem követelő, hűséges jelenléte a lírai énnel való, beszéd nélküli együttlét és egység szavakon túli dimenzióját hozza létre, amely az első versszakban ábrázolt vágató szenvedély megszűnése ellenére is vigasztaló. A ló és lovasa közti testi érintkezés meghittséget sugároz. Ugyanez a néma, hűséges és meghitt együttlét figyelhető meg az *Őszinteség* című versben, amely nemcsak a *Napló* ciklusnak, hanem a *Kettős világban* kötetnek is záró darabja:

*Émelyedem, magam kibontván.
Be jó is annak, aki spontán.
Mentem volna szódáskocsisnak,
ki a nagy, szőke lovakat
csak mossa, mossa hallgatag.*

Míg *A képekről* és az *Őszinteség* – a vallomásos költői beszéd elutasításával – a költői út tárgyi-as irányváltásának igényét fogalmazza meg, addig a *Viadal* című vers a változás okaként a félelemmel való harc feladását nevezi meg. A megformáltból a formátlanba, s rendezettből a kaotikusba való átmenet magával a pusztulással, a megsemmisüléssel lesz egyenértékű:

*De hogyha bensőbb lesz a félelem,
S a küszködőre önnön vége támad,
És sárkányt győzve sem győz férgéken:
A két marokra markolt kopjaszálat
Félrehajítja akkor hirtelen,
Vértjét lazítja, szíjai levásznak,
S odakinálja testét meztelen
A poshatag, formátlan pusztulásnak.*

Látható, hogy bár mindhárom szöveg ars poetikus karakterű, a *Viadal* zárlata túlmutat ezen. Mivel a vers az 1957-ben megjelent *Szárzavillám* kötet záró darabja, a „bensőbbé” való félelem hátterében a történelmi és a magánéleti válság – a költői elhallgatás az ötvenes években, az 1956-os forradalom bukása, illetve Nemes Nagy Ágnes és férje, Lengyel Balázs 1957-es válása – egyaránt ott lehet.

A lóhoz kötődő jelentések szintézisét adja a tíz évvel később, az 1967-es *Napforduló* kötetben megjelent háromrészes költemény, *A lovak és az angyalok*.¹² A címben megjelenő mindkét lény kapcsolatba hozható a költői mesterséggel: Nemes Nagy Ágnes egy időskori esszéjében az angyal a költői tehetség és ihlet jelképeként szerepel.¹³ Az angyal és a ló ilyen módon utalhatnak a költészet gyakorlásának égi és földi dimenziójára, illetve arra a Carl Gustav Jung által megfogalmazott felismerésre, amely szerint a mély-én mint az emberi psziché legmélyebb pontja s önazonosságának forrása egyben a transzcendens valósággal, az Istennel való találkozás és egység tapasztalatának a színtere is.¹⁴ Az angyal (mint ihlet) lehet az az erő, ami váratlanul, kiszámíthatatlanul és kegyelemszerűen érkezik (szimbolikusan kintről és fentről), majd éppolyan váratlanul el is tűnik.¹⁵ Ezzel szemben a ló a költészet földi, „két marokkal körbefogható” dimenzióját képviseli: azt, amire biztosan számítani lehet. Ez lehet az ember már említett legbensőbb lényege, mélymagja (a bentről és a lentről érkező), amely, ha sikerül kapcsolatba lépni vele, az én leghathatósabb segítője lesz, mint a népmesei táltos. De a ló mint költői kép jelentésből kiindulva utalhat az állat a költészet anyagára is, magára a nyelvre, a szóra illetve a képre, amely szintén adott, stabilan ott lévő. A költészet műveléséhez szükség van mindkét dimenzióra, az égire és a földire is, az ihletre és a megmunkálendő nyelvre is, az angyalra és a lóra is. A kettő pedig valójában elválaszthatatlan egymástól, erre utal a vers címén kívül a záró szakasza, ahol ezek a lények együvé kerülnek.

A ló először a vers harmadik, *Út* című egységében tűnik fel. A megelőző két egység (*Jönnek; Mennek*) angyalok látogatásáról számol be: az első az érkezésük örömteli, a második pedig a távozásuk fájdalmas mivoltáról. Az *Út* című szakaszban ábrázolt lovas utazást tehát egy trauma indítja el: az, hogy a lírai ént végül az összes angyal elhagyta, hiába marasztalta őket, hiába kapaszkodott beléjük.

*Patkolj nekem lovat, kovács,
hadd vigyen egyszer már haza.
Jó ez a szódás paripa.*

– olvashatjuk az ezt követő versegység elején. Ez a hazafelé vezető út alvilági vidéken át visz. Az egyre színtelenebb és elmosódottabb tájban egyedül a ló eleven:

*és aztán minden színtelen.
És nem lát minket senkisé.
A ló dobog csak, tompa dobja,
mintha egy szív ver, távolodva.*

Az elhagyatottság traumájából induló út azonban végül mégsem a halálba vezet, hanem egy más minőségű, teljesebb életbe. Az új élet kapuja egy beavatásra emlékeztető mozdulat: a ló nyakának átölelése, amely utalhat a lírai én önmagával megtalált egységére, de az anyag, a föld, az élet szeretetére, a mellette való döntésre is:

*És lassan úsztatunk tovább,
valami víz, valami fák,
valami lombos némaság,
talán valami suhogó,
lomb-kupolák alatt futó,
talán folyó a rengetegben –
nem tudom – minden nevetlen –
lehajlok. Ne érjen az ág.
Átölelem a ló nyakát.*

A hazaérkezés, a záró szakasz állókép-víziója már az angyalok és a lovak jelenlétével teljes. A mozdulatlanság magába foglalja a mozgást, a lábak és a szárnyak pedig itt már a teljes életutat hordozzák:

*Mert végül semmitem marad,
csak az angyalok s a lovak.
Csak állnak lent az udvaron,
az angyalok meg a szobámban;
csellengenek néha szinte százan –
egy lény mit is tesz önmagában?
[...]
Csak állnak és nincs semmi más,
csak látvány és csak látomás,
csak láb, csak szárny – az út, az ég,
bennük lakik a messzeség –*

*oly távol vannak, oly közel.
Talán ők már nem hagynak el.*

A költemény záró egysége a lovakat lent, az udvaron, az angyalokat pedig fent, a szobában mutatja mint látványt és látomást, illetve mint utat és eget.¹⁶ Ebben a versben a lómotívum összes korábbi jelentése integrálódik, ezen kívül pedig megváltozik a ló helye, helyzete a lírai énnel való viszonyában. A korábbi versek mind a lovas mellett ábrázolták az állatot, a köztük lévő – egyre hangsúlyosabb – testi kontaktus, érintkezés és ölelés pedig az egymással való összefonódottság jelentését hozta létre, anélkül azonban, hogy ebben az egységben bármilyen kényszerűség érezhető lett volna. A lovak és az angyalok a szoba és a ház terében ábrázolják a közvetítő lényeket, köztük a lovat is, ami pedig arra utal, hogy az állat a belső tér lakója lett – a „belső táltos” figurája azonban, ami a korai költészetben még csak felismerés és metafora, itt már eleven tapasztalat és konkrét tény. A lírai én integrálta magába segítőt, amelyeket – habár soha nem birtokolhat – így már soha többé nem is veszíthet el.

JEGYZETEK

¹ A verseket a következő kiadásból idézem: NEMES NAGY Ágnes, *Összegyűjtött versek*, s. a. r., szerk., jegyz., utószó FERENCZ Győző, Jelenkor, 2016.

² *Szimbólumtár*, szerk. PÁL József, ÚJVÁRI Edit, Balassi, 2005, 322.

³ Ezt példázza *A hegyi ló* című, hatvanas években született rövid vers, amelyben a fényt hordozó ló képi értelemben a fény forrásával, illetve magával a fényt hozó év- és napszakkal azonosítódik: „Az orgonák, a labdarózsák. / A pázsiton egy hegyiló. / Bozontos sörény-sugarakkal / fénylik, mint egy májusi reggel. / S mint egy korán hajnalodó / májusi éjjel: / reámtekint a hegyi-ló / fehér-pillás, sötét szemével.” NEMES NAGY, *Összegyűjtött... i. m.*, 402.

⁴ JANKOVICS Marcell, *A ló a magyar mitikus hagyományban 2.*, <http://www.irodalmilap.net/?q=cikk/lo-magyar-mitikus-hagyomanyban-22-0>. Letöltés dátuma: 2019. június 11.

⁵ PROPP, Vlagyimir, *A varázsmese történeti gyökerei*, L'Harmattan, 2005, 162.

⁶ BOLDIZSÁR Ildikó, *Meseterápia. Mesék a gyógyításban és a mindennapokban*, Magvető, 2010, 157.

⁷ Vö. JUNG, Carl Gustav, *Aion. Adalékok a mély-én jelképiségéhez*, Akadémiai, 1993.

⁸ Vö. Uő, *A szellem jelensége a mesében = Az archetípusok és a kollektív tudattalan. C. G. Jung összegyűjtött munkái*, 9/1., Scolar, 2011, 212–224.

⁹ BOLDIZSÁR, *Meseterápia* i. m., 157.

¹⁰ A csigalépcsőn való lefelé haladás ugyanezt a jelentést hordozza Nemes Nagy Ágnes *Szobrok* című versében. A vers ezt a mélyre szállást és belső születést egy olyan életveszélyes zuhanásként jeleníti meg, amely az emberlétből a tárgylétbe vezet át.

¹¹ Vö. FRANZ, Marie-Louise von, *Árnyék és gonosz a mesében*, Európa, 1998, 299.

¹² A költemény címadó verse is lesz Nemes Nagy Ágnes 1969-ben megjelenő, első gyűjteményes kötetének.

¹³ NEMES NAGY Ágnes, *Filozófia és jómodor = Az élők mértana. Prózai írások*, I, szerk. HONTI Mária, Osiris, 2004, 660.

¹⁴ Vö. JUNG, Carl Gustav, *Aion* i. m., 41–68.; 145–183.

¹⁵ Erről a tapasztalatról beszél a hatvanas évek első felében keletkezett *Angyal* című vers: „Én láttam angyalt. Az se jó. / Futott, nem értem el. / Olyan mindenki anygala, / amelyet érdemel.” NEMES NAGY, *Összegyűjtött... i. m.*, 397.

¹⁶ Időskori esszéjében Nemes Nagy Ágnes erre a verszárlatra reflektál: „Suhogó és bizonytalan dolgok között élek, az angyalok valóban itt csellengenek a szobámban, hinnem kell bennük, mert ők, csakis ők tesznek költővé. S ez egyszerre öröm és szomorúság. Öröm, mert kiválasztottság és vigasz – szomorúság, mert kiszolgáltatottság. Olyasmire tettem az életemet, ami nincs hatalmamban; ő tart hatalmában engem.” NEMES NAGY, *Filozófia... i. m.*, 660.

